

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 22, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 09.07.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 22.09.2020

Sayfa / Page: 98-116

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

 Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akın

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü

bulentakinedb@hotmail.com

ALEVİLİKTE “NİYAZ” KAVRAMI VE NİYAZ MERKEZLİ RİTÜELLER

*Ger aslım sorarsan ben bir niyazım
Sabır ilmi derler yerden gelirim*

Öz

Türk halk inançlarında “dilek”, “yakarış” ve “dua” gibi anlamlara karşılık gelen “niyaz” terimi, Türk tasavvufunda ise tasavvufi bir “merhale” ya da “hâl” ve bu hâl içerisinde yapılan bir ziyaret ve selamlaşma uygulaması olarak karşımıza çıkar. Niyaz kavramının, ilk bakışta Alevi inanç sistemi içerisinde de benzer anlamlarda kullanımlara sahip olduğu görülse de, konuyla ilgili mevcut literatürdeki bilgilerin yanı sıra İran, Türkiye ve Balkanlarda yerleşik Alevi ocaklarına mensup topluluklar arasında gerçekleştirdiğimiz saha çalışmaları merkezli tespit ve incelemelerimiz, Alevi inanç sistemi içerisinde bu kavramın oldukça geniş bir anlam ve uygulama alanına sahip olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede makalemizde, niyaz kavramının Alevi inancında ihtiva ettiği anlam dünyası ve bu bağlamda gerçekleştirilen ritüeller, inancın kutsal kabul edilen buyruk, dede ya da zâkir cönkleri, erkân defterleri vb. gibi yazılı kaynakları, Alevi şair ve âşıklarına ait şiir metinleri ile saha çalışmaları merkezli olarak sözlü gelenekten elde ettiğimiz bilgiler bağlamında ele alınmıştır. Elde edilen bilgiler aracılığıyla yapılan değerlendirmeler doğrultusunda, niyaz kavramının Alevi inanç sisteminin sır (ezoterik) yapısı içerisinde oluşan kavramsal çerçevesi ve anlamı, ritüel merkezli bir icraya dönüşümü, ritüel içerisinde kazandığı yeni anlamı ve bu bağlamda oluşan işlevsel boyutu hakkında değerlendirme ve incelemelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Niyaz, Alevi, Bektaşî, Ocak, Ritüel.

THE CONCEPT OF “NİYAZ” AND THE “NİYAZ”-CENTRED RITUALS IN ALEVISM

Abstract

The term “niyaz”, which means “wish”, “orison” and “prayer” in Turkish folk beliefs, appears in Turkish Sufism as a Sufi stage or aspect and a practice of visiting and greeting, done in this aspect. At first glance, it seems that the concept of “niyaz” has similar uses within the Alevi belief system, too. However, our findings and researches, based on our fieldwork done among communities connected with the hearths in Iran, Turkey and the Balkans, along with information in existing literature on the topic, have shown that this concept has a very broad meaning and use within the Alevi belief system. In this scope, our paper discusses the semantic world of the concept of “niyaz” in Alevi belief and the rituals performed in this context. This discussion is based on written sources, such as “buyruk” (decree) accepted as sacred, “conk” (collected works), book of rules, and on information obtained from the oral tradition, mostly during our fieldwork, together with poetry texts of the Alevi poets and ashiks. In accordance with the evaluations made via the information obtained, the paper includes evaluations and analysis about the conceptual framework and meaning of the concept of “niyaz” within the esoteric structure of the Alevi belief system, its transformation into ritual-centred performance, its new meaning in the ritual and its functional dimension arose in this context.

Key Words: “Niyaz”, Alevi, Bektashi, Ocak, ritual.

Giriş

Aleviliğin dinî, sosyal ve kültürel yapısı ritüeller üzerine inşa edilmiştir. Bu ritüellerin ise “ocak” adı verilen hiyerarşik bir teşkilatlanma çatısı altında sistemleştirildiği ve organize edildiği görülür. Ocak sistemi ve bu sistem çerçevesinde gerçekleştirilen dinî ritüellerin işleyişini sağlayan kural ve kaidelerin tamamı ise “yol” ya da “erkân” olarak adlandırılır. Aslında yol, Alevi inancı mensuplarının Aleviliğe verdiği addır. Dolayısıyla yol kavramı; ocak sistemi ve ritüeller de dâhil olmak üzere Aleviliğe dair ne varsa tamamını kapsar. Yol, Alevilikte tasavvufî merhaleleri ve hâlleri içeren zorlu bir süreç olarak tanımlanır. Yola ait olan bilgi ve bu bilgi çerçevesinde oluşmuş kural ve kaideler açıktan herkese anlatılmaz. Bu bilgi, yola giren talibe aşamalı olarak sözlü gelenek ve ritüeller aracılığıyla aktarılır. Dolayısıyla yolun kendine özgü oluşmuş, inanç mensupları arasında sır olarak adlandırılan gizli bir dili vardır.

Aleviliğin sözlü ve yazılı geleneği içerisinde yer alan kaynaklar, bu inanca dair bilgiyi bu özel dil aracılığıyla aktarmayı tercih etmişlerdir. Bu sır dil çerçevesinde birçok sözcüğe Aleviliğe özgü sembolik anlamlar yüklenmiştir. Aleviliğin ritüel merkezli bir inanç oluşu bilhassa cem başta olmak üzere ritüeller içerisindeki birçok söz, davranış ve uygulamanın sembolik anlamlar ihtiva eden bu

sözcüklerle adlandırılmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla sözcükler, Alevi ritüelleri bağlamında gündelik hayattaki anlamlarının ötesinde çok çeşitli özel anlamlara sahip olmuştur. Bu sözcükler içerisinde “niyaz”ın Alevi inanç sisteminde, yolun dili özelinde çeşitli anlamlar ihtiva eden ve birden fazla ritüelin adlandırması olarak yaygın bir biçimde kullanılan bir kavram ve terim olduğu görülmüştür. Bu çerçevede çalışmamızda “niyaz” sözcüğünün Alevi inanç sistemi içerisinde sahip olduğu söz varlığı ve geniş anlam içeriği Aleviliğin yazılı kaynaklarından Buyruk nüshaları , sözlü gelenek çerçevesinde gerçekleştirilen inanç uygulamaları, cem ritüeli içerisindeki hizmet icraları ve ritüel metinleri bağlamında ele alınacak ve incelenecektir. Bu vesileyle aynı zamanda niyaz kavramının Alevi inanç sistemi içerisinde kazandığı özel ritüel anlamları aracılığıyla üstlendiği işlevler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Tasavvufta “Niyaz” Kavramı

Köken itibarıyla Farsça bir sözcük olan ve “Allah'a yalvarıp yakarma, dua etme anlamında bir tasavvuf terimi” olarak bilinen niyaz, “ihtiyacı olma, sevgi gösterisinde bulunma, dostluk, dua etme, selâm, hürmet, hediye” gibi anlamlar ihtiva etmektedir (Uludağ 2007: 165). Niyaz sözcüğünün anlamı, Türkçe Sözlük’te ise “yalvarma, yakarma” şeklinde verilmiştir (Türkçe Sözlük 2015: 1478). Müritlerin bağlı oldukları tarikat usul ve adabına göre mürşit huzuruna çıkmaları da niyaz olarak adlandırılır. Tasavvufî tarikatların niyaz şekillerinin farklılıklar içerdiği görülür. Niyaz sözcüğünün “mürşide karşı saygılı olmak, onun elini öpmek, eteğini tutmak ve mürşit huzurunda edep ile himmet istemek” gibi anlamları da mevcuttur (Cebecioğlu, 2009: 484). Tasavvufta genellikle “naz” kelimesi ile birlikte kullanılan bu sözcük, “kulun muhtaç ve çaresiz olduğunun bilincine vararak mevlasına yalvarıp yakarması, dua etmesi mânâsında” kullanılır. Naz ise tasavvufta “cezbe ve galebe halindeki sâlikin Hak’la tekellüfsüz ve samimi bir şekilde tartışması” anlamına gelir. Niyaz, aynı zamanda tasavvufta naz makamıyla birlikte anılan bir makam olarak karşımıza çıkar. Tasavvuf kaynaklarında niyaz halinin müritte bulunması gereken niteliklerden biri olduğuna, naz makamında olsa bile kendini niyaz makamında tutmaya çabalaması ve niyazı kesinlikle elden bırakmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Çeşitli tasavvuf kaynaklarında, niyazın “Allah’a en yakın makam olduğu”, “niyazın değdiği kara taştan bile suların fişkırıldığı” aktarılır. Niyaz, âşığın (müridin); naz ise maşukun (Hakk’ın) makamını temsil eder. Dolayısıyla niyaz, kul ile ilgili; naz ise Hak ile ilgili bir terim olarak kabul görür (Uludağ 2007: 165). Yunus Emre, naz ve niyaz makamının tasavvuftaki yerini diğer ibadetlerle mukayese ederek bir beytinde şöyle açıklar:

Orucuna güvenme namâzuna tayanma

Cümle tâ’at tak olur nâz u niyâz içinde (Tatçı 2008: 246).

Niyaz terimi, bu anlamlarının yanında tasavvufî tarikatlarda gerçekleştirilen dinî ritüeller bağlamında özel anlamlara sahiptir. Bilhassa Mevlevî ve Bektaşiler arasında niyaz sözcüğünün söz konusu özel anlam içerikleriyle yaygın olarak kullanıldığına tanık olunur. Alevi ve Bektaşî inancına benzer olarak Mevlevilik içerisinde de niyaz terimi, dinî âyin içerisindeki icraların adlandırmaları başta olmak üzere çeşitli vesilelerle kullanılmıştır.

Şeyhin veya bir velînin sandukasının huzurunda, sağ ayağın başparmağını sol ayağın başparmağının üzerine koyup (ayak mühürlemek) eller düz ve parmaklar açık olarak sağ kol sol kolun üstüne gelecek şekilde elleri çaprazvari omuz başlarına götürerek belini bükmeden başını göğse eğmeye (baş kesmek) “niyaz hali” denir. Şeyhle müridin aynı anda birbirinin

elini öpmelerine (görüşmek), oturunca “aşk olsun” dendiğinde yeri öperek şükür secdesinde bulunulmasına ve baş kestikten sonra sağ elin şahadet parmağının ağza götürülüp öpülmesine “niyaz etmek” adı verilir. Biri sorulduğu zaman, “Aşk u niyaz ediyorlar” veya “Niyaz ediyorlar” diye cevap verilir. Bu ifadede niyaz “selâm söylemek” anlamına gelir. Türbelerde sandukanın baş veya ayakucu tarafındaki küçük pencereye “niyaz” (hâcet) penceresi adı verilir. Türbenin kapalı olması sebebiyle içeri giremeyen ziyaretçiler bu pencere önünde niyaz ederler. Mevlevîlik’te semâa yeni başlayanlara “neyniyaz” denir. Niyaz “nezir ve hediye” mânasına da gelir. Sona ermek üzere olan Mevlevî mukabelesinin biraz daha devam etmesini isteyen hatırlı bir kişinin gönderdiği hediyeye “niyaz akçesi”, bu vesileyle yapılan âyine “niyaz âyini”, âyinin sonunda okunan ilâhiye de “niyaz ilâhisi” adı verilir (Uludağ 2007: 165).¹

Niyaz teriminin tasavvuf içerisinde kazandığı bu kullanımlarının Alevi inancı içerisinde de benzer bağlamlarda yaşatıldığı, aynı zamanda inanç içerisinde kendine özgü bir ritüel terimi olarak kullanıldığına tanık olunur. Bu durum, niyaz sözcüğüne diğer tasavvufî tarikatlardan farklı olarak bazı özel anlamlar yüklenmesini ve bu terimin gerek cem ritüelleri gerekse de farklı dinî ritüeller bağlamında kullanılmasını sağlamıştır.

2. Alevilikte “Niyaz” Kavramı

Alevi inancında niyaz kavramının inanç merkezli ritüeller bağlamında sahip olduğu anlamlar ve kullanımlar hakkında tespit ve değerlendirmelerimize geçmeden önce niyaz sözcüğünün inanç içerisinde kullanılan bir terim olarak ihtiva ettiği anlamlara ve oluşturduğu söz varlığına değinmekte fayda vardır. Alevi-Bektaşî terim ve kavramları konulu sözlüklerde, niyaz sözcüğü hakkında tasavvufî anlamına uygun olan açıklamalara yer verildiği görülür. Bu çerçevede Esat Korkmaz’ın niyaz teriminin anlamları hakkında dört maddede aktardığı anlam içeriği şöyledir:

- 1- Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı’ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan bir ibadet; niyaz ayini.
- 2- Birbirine gösterilen sevgi duygusu: saygı, hürmet.
- 3- Dilekte bulunma, dileme, rica.
- 4- Sunulan armağan, para (Korkmaz 1994: 270).

Niyaz sözcüğünün anlamlarına yönelik Korkmaz tarafından verilen bilgilerin Alevi inanç sistemine özgü anlamlarından ziyade bu sözcüğün tasavvufî terim anlamıyla ilgili olduğu görülmektedir. Ahmet Gökbel, ise Korkmaz’ın bu tespitlerini aynen aktardıktan sonra ilaveten niyaz sözcüğünün “kimi Bektaşî bölgelerinde mürşide sunulan lokma” ve “cemde canların secdeye eğilerek üç kere Allah-Muhammed-Ali aşkına diyerek yeri veya mürşidin elini öpmeleri” anlamlarına geldiğini ifade eder. Niyazın Alevi ve Bektaşîlerde biat olduğunu belirten Gökbel, ayrıca “Tahtacılar arasında köye gelen dedelerin yolluk ihtiyaçlarını karşılamak üzere bütün halktan toplanan para” anlamında kullanıldığını aktarmıştır (Gökbel 2019: 685). Niyaz teriminin bu anlamlarının yanında, Alevi inancı içerisindeki “niyaz verme”, “niyaz alma”, “niyaz dağıtma”, “niyaz etme”, “niyazlaşma”, “niyaz duruşu”, “niyaz akçesi”, “niyaz penceresi”, “niyaz perdesi”, “niyaz taşı” ve “niyazcı” şeklinde özel ve kalıp kullanımlarıyla geniş bir söz varlığı oluşturduğu

¹ Mevlevî “niyaz âyini” hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ateş 2007: 166.

görülür. Niyaz sözcüğü etrafında oluşan bu kullanımlar içerisinde “niyaz etme”, “niyazlaşma”, “niyaz dağıtma” ve “niyaz duruşu” terimleri aynı zamanda birer inanç pratiği adlandırılması olduğu için çalışma kapsamında, “Niyaz Kavramı Etrafında Oluşan Ritüeller” başlığı altında müstakil olarak ele alınacaktır.

Niyaz Alma: Alevi ve Bektaşî terimlerini konu edinen sözlüklerde, “niyaz edenin saygı ve hürmet talebini kabul etme” anlamına geldiği belirtilir (Gökbel 2019: 685). Niyaz alma ayrıca “taliplerin getirdikleri lokma, adak ya da Hakullah’ın mürşit ya da dergâh tarafından kabul edilmesi” anlamını taşır.

Niyaz Verme: Sözlüklerde “yalvarma, yakarma” olarak tanımlanır (Korkmaz 1994: 270; Gökbel 2019: 686). Bunun yanında “bir istek ya da dileğin gerçekleşmesi için lokma, adak ya da bir miktar paranın cemevi hizmetleri için mürşide veya ihtiyaç sahibi bir kimseye verilmesi” anlamına gelir. Ayrıca cemlerde katılımcıların birbirlerine lokma verip alması ya da karşılıklı olarak niyazlaşması da “niyaz alma” ve “niyaz verme” şeklinde tanımlanır.

Senin nur cemalin bana cennettir
Ayrılıp kavuşmak büyük nimettir
Niyaz alıp niyaz vermek murattır
Hamd ü sena olsun gelip kavuştuk

Niyaz Akçesi: Dedelerin, babaların köy ve tekkelerden hizmet karşılığı aldıkları hediye ve paralara verilen addır. Gerek Alevilerde gerekse de Bektaşîlerde köylere gidilerek kara kazan hakkı, mürşid hakkı, çerağ hakkı adı altında toplanan paralar “niyaz akçesi” olarak adlandırılır (Gökbel 2019: 686). Ayrıca taliplerin herhangi bir dileklerinin ya da isteklerinin gerçekleşmesi için mürşide vermek üzere adadığı paraya da aynı ad verilir. Niyaz akçesinin birçok ocak da “Hakullah” ya da “Çıralık” olarak adlandırıldığı görülür.

Niyaz Penceresi: Tekke ve türbelerde, yatırlara yalvarmak, yakarmak, dilekte bulunmak için dışarıdan bakılan küçük pencereye verilen addır (Korkmaz 1994: 270; Gökbel 2019: 686). Türbeye gelen kimseler öncelikli olarak bu pencereye el ve yüz sürerek ya da öperek niyaz ederler.

Niyaz Perdesi: Cem ritüelinde bağlama eşliğinde icra edilen manzumelerde ara nâmeleri bulmayı sağlayan “Fa -Sol-La” sesleriyle oluşturulan ezgi; anımsatma ve arayışa işaret ettiği için “Niyaz Perdeleri” adını alır (Birdoğan, 1994: 431).

Niyaz Taşı: Meydan taşı ya da mürüvvet taşı da denilir (Korkmaz 1994: 270; Gökbel 2019: 686). Meydanda, giriş kapısının solunda yer alan, Kolu Açık Hacım Sultan adına kurulan ve suçluya verilen ceza makamını temsil eden taşa verilen addır. Ayrıca “kızıl eşik” ve “kanaat taşı” gibi adlar aldığı görülür. Niyaz taşı (meydan taşı), suçlulara ceza verilme yerini temsil eder ve erenler yolundan sapanlar burada terbiye edilir. Taşın temsili sahibi olan Kolu Açık Hacım Sultan’ın elinde Zülfikâr’ı sembolize eden tahta bir değnek bulunur. Korkulacak ve çekinilecek bir makam olarak kabul edilir. Meydanda nefis olarak kabul edilen “ten”in yönelme yeri anlamında bir ceza makamı olarak somutluk kazanır ve bir makamı temsil eder (Gökbel 2019: 590).

Niyazcı: Cemevine gelen lokmaları teslim alıp ritüel sırasında dağıtımını üstlenen hizmet sahibine verilen addır. Cemde “naz/niyaz hizmeti” ve “dolmuş hizmetinin” gerçekleştirileceği vakte

kadar ceme gelenlerin getirdikleri lokmaları hazırlar. Hizmet sırası kendisine geldiğinde sofrayı kurar ve lokmaları dağıtır. Bazı yöre ve ocaklarda sofraya hizmetini gerçekleştiren kişi ayrıca “sofracı” olarak da adlandırılır. Yine bazı ocaklarda ise “kurbancı” adı verilen hizmet sahibine de “niyazcı” denildiği görülür.

3. Alevilikte Niyaz Kavramı Etrafında Oluşmuş Ritüeller

Niyaz, Alevi inanç sistemi içerisinde birden fazla inanç pratiğini kapsayan bir ritüel terimi olarak karşımıza çıkar. Alevilikte niyaz kavramı etrafında oluşan söz varlığından bahsederken de belirttiğimiz gibi niyaz sözcüğünün gerek cem ritüelleri gerekse de kutsal mekân ziyaretleri bağlamında farklı farklı uygulama şekillerine sahip birer ritüel terimi olarak kullanıldığını görürüz. Bu durum, Alevilikte niyaz kavramına yüklenen farklı anlam içeriklerinden kaynaklanmaktadır. Niyaz kavramının, Alevilikte ritüel terimi olarak “naz/niyaz hizmeti”, “niyaza durma”, “niyazlaşma”, “niyaz etme” ve “niyaz dağıtma” şeklinde beş farklı kullanımının mevcut olduğuna tanık olunur. Alevi inanç sistemi içerisinde cem ritüeli dahilinde müstakil bir ritüel olan “naz/niyaz hizmeti”ne geçmeden önce “tarikad adabı çerçevesinde bir selamlaşma ritüeli”, “cem ritüelinde bir inanç pratiği” ve “kutsal mekân ziyaretleri merkezli bir pratik” olarak farklı bağlamlarda icra edilen niyaz ritüellerine değinmekte fayda vardır.

3.1. Niyaz Duruşu/Niyaza Durma

Cem ritüelinde “dâr” duruşu dışında kalan ayakta durma şekillerinden biri de “niyaz duruşu”dur. Niyaz duruşu, daha ziyade cemevine ilk geldiğinde meydana dede ve cemaatin huzurundaki duruşa verilen addır. Ayrıca bazı hizmetlerin başında ve sonunda hizmet sahiplerinin niyaza durdukları görülür.

Bektaşilikte niyazın yere kadar eğilip secde etmekten ziyade ayakta saygısını belirtir bir şekilde durmak ve sadece başı öne eğmek olduğu kabul edilir. Bu duruşa ayrıca “peymançe” adı verilir. Niyaz duruşu, iki çeşittir. Birincisi, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine basarak sağ elin parmakları sol omuzu, sol elin parmakları sağ omuzu gösterir biçimde kolları göğüste çapraz bağlandıktan sonra hafif biçimde öne eğilerek durulan niyazdır. Babagân Bektaşiliğinde bu niyaz duruşunu almaya “peymançeye geçmek” de denilir (Noyan 1995: 264; Gökbel 2019: 686). İkinci niyaz duruşunda ise ayaklar aynı şekilde mühürlendikten sonra sağ eli göğüste kalbin üzerine, sol eli ise göbek altına bağlamak suretiyle ayakta baş ve göğsü hafif öne eğerek durulur.

3.2. Niyazlaşma

Bu ritüel terimi sözlükte “niyaz etmek” ile eş anlamlı olarak verilmiştir (Korkmaz 1994: 270). Niyazlaşma, dede ya da talip iki canın karşılıklı olarak birbirlerine niyaz etmelerine verilen addır. “Niyazlaşma” uygulaması, cem ritüeli içerisinde ya da herhangi bir ortamda inanç mensuplarının birbirlerini gördüklerinde tarikad adabı çerçevesinde gerçekleştirdikleri bir özel selamlaşma biçimi olarak karşımıza çıkar. Cem ritüeli sırasında hizmet sahiplerinin ve katılımcıların diyaloglarının büyük bir kısmı “niyazlaşma” üzerine kuruludur. Niyazlaşmadan hiçbir hizmet yapılmaz, lokma ya da dolu alıp verilmez. Hizmetler tamamlandığında hizmet sahipleri birden fazla ise birbirleriyle

niyazlaşırlar. Yine cem ritüelinin bitişinde ceme iştirak eden herkes mutlak suretle birbirleriyle niyazlaşır. Niyazlaşma, iki canın birbirinin yüzünü üç defa öpmesi suretiyle gerçekleşir. Bazı Alevi ocaklarında iki canın birbirinin ellerini öpmesi ya da üç defa birbirinin omuzlarını öpmesi suretiyle de niyazlaşıldığı görülür.

3.3. Niyaz Etme

Alevi ve Bektaşî terimleri sözlüklerinde “yalvarıp yakarma”, saygı gösterme, hürmet etme” ve “dilekte bulunma, rica etme” anlamlarına geldiği belirtilmiştir (Korkmaz 1994: 270; Gökbel 2019: 686). Niyaz etme, cem ritüeline iştirak eden herkes tarafından icra edilen bir ritüeldir. Ceme katılmak üzere cemevine gelen her birey meydana ve dedeye niyaz etmeden yerine geçip oturmaz. Bu çerçevede ceme yeni gelen kişilerin sağ el işaret parmaklarını sırasıyla yere, ağızlarına ve alınlarına (başlarına) götürerek gerçekleştirdikleri selamlaşma pratiğine de niyaz etme adı verilir. Bazı yöre ve ocaklarda meydana girmeden evvel kapı eşiğine de niyaz edildiği görülür. Bu niyaz; eşiği, meydana ve dedenin elini veya dizini secde pozisyonunda üç defa öpmek suretiyle gerçekleştirilir. Bunun yanında cem ritüellerinde, hizmet sahibi hizmetine başlamadan önce kimi zaman dedeye kimi zaman da meydana niyaz eder. Yine hizmet sahipleri kullandıkları delil (çerağ), süpürge, saz, kadeh vb. ritüele ait kutsal kabul edilen nesnelere de niyazda bulunurlar. Aynı şekilde cem sırasında yol ulularının ve erenlerin ismi anıldığında gülbenk, hizmet duası ve tercümanların tamamlanmasının ardından ceme iştirak edenlerin tamamı tarafından sağ elin işaret parmağı öpülüp kalp üzerine götürülerek ya da önce yere değdirilip öpüldükten sonra alına götürülerek niyaz edilir.

Horasan'dan kalktım sökün eyledim

Şam'da Kul Yusuf'u görmeğe geldim

Eğildim dizine niyaz eyledim

Erenler sırrına ermeğe geldim (Özmen 1998a: 272).

...

Yedi iklim dört köşeyi dolandım

Hünkâr Hacı Bektaş pirim Hu deyu

İndim eşiğine niyaz eyledim

Hünkâr Hacı Bektaş pirim Hu deyu (Özmen 1998a: 84)

Babagân Bektaşiliğinde mürşide nasıl niyaz edileceği hakkında Bedri Noyan şu bilgileri aktarır:

İkrar töreninde, çerağ uyarma akşamlarında ve mürşid katına varıldığında evvela darda (oda ortasında) peymançeye geçilir. Ayak mühürlene mühürlene yürüyerek mürşide varılır. Diz çökülerek evvela sağ sonra sol dizine niyaz edilir sonra eli, kalbi hizasında sol göğsü öpülür. Nihayet postunun sağ taraf ön ucu öpülerek ayağa kalkılır. Peymançeye geçip hafif bir reverans yaparken mürşit de ona karşı bir secde eder (Noyan 1995: 264)... İkrar ceminde çerağlar uyarılırken çerağcı gayret kuşağını doladıktan sonra eşiğe, Horasan postuna, Dâr'a mirüşide varıp makama niyaz eder. Mürşid de yanında hazır bulunan delili öperek niyaz ile

ona verir. Çerağcı da aynı şekilde öperek niyaz ile alır. Mürşide niyaz ettikten sonra Küre (ocak) makamına gelip ocaktaki ateşten delili uyarır (Noyan 1995: 279).

Niyaz etme pratiğinin cem ritüellerinin yanı sıra kutsal mekânlar bağlamında da uygulandığı görülür. Alevi inancına mensup topluluklar tarafından yol ulularının ve velilerin adına kurulu kutsal mekânlara, cem evlerine, dergâhlara ve tekkelere girilirken eşiğe, meydana, yatırların içerisinde bulunan sanduka ya da mezar taşlarına, kutsal ile ilişkilendirilen ağaçlara, çeşmelere ve kapılara niyaz edilir. Niyaz edilen nesnelere mutlak suretle kutsal ile ilişkilendirilen varlıklardır. Aslında bu niyazlar söz konusu nesne ve varlıklara değil, bunların sahibi olarak kabul edilen ve kutsalın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan veliler aracılığıyla Hakk'a yapılır. Bu durum, cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen bütün niyazlar için de geçerlidir. Bu nedenle cem ya da diğer ritüeller sırasında herhangi bir birey niyaz ederken dedelerin sürekli olarak "Hakk'a niyaz" şeklinde seslendikleri görülür.

3.4. Niyaz Dağıtma

Bazı Alevi ocaklarına mensup topluluklar arasında belirli günlerde, merasimlerde, hayırlı bir haber alınanda, hayırlı bir düş görende ve hayata dair çeşitli olumlu gelişmeler olduğunda niyaz adı verilen özel ekmek, çörek, külünçe, pişe vb. gibi hamurlu gıdalar başta olmak üzere çeşitli yiyeceklerin dağıtılmasına "niyaz dağıtma" adı verilir. Niyaz dağıtmaya bazı yöre ve ocaklarda "lokma dağıtma" adı da verilir. Niyaz cemevinde dağıtılabileceği gibi inanç mensupları kendi köy ya da mahallelerinde ve kutsal mekânların ziyareti sırasında da dağıtılabılır. Ayrıca dinî bayramlarda, Muharrem ayında, Hıdırellez gibi belirli tarihler ile doğum, sünnet, asker dönüşü veya kız isteme gibi özel günlerde de niyaz dağıtılır.

Anadolu'nun birçok yöresinde farklı farklı gıda ve yiyeceklerin niyaz olarak dağıtıldığı görülürken Tunceli yöresindeki Alevi ocaklarına mensup topluluklar arasında niyazın "tereyağı, yumurta, süt ve undan yapılan bir ekmek ya da çörek çeşidi olduğuna tanık olunur. Niyaz dağıtma, yörede bir kansasız kurban geleneği olarak kabul edilir. (Özdemir 2018: 251; Kaval-Taş 2019: 3793). Benzer olarak Diyarbakır yöresi Alevi ocaklarında da Perşembe günleri akşam üzeri yörede "külünçe/külümçe" adı verilen ekmek, lokma (niyaz) olarak dağıtılır.

3.5. Niyaz Hizmeti (Naz/Niyaz-Lokma Hizmeti)

Niyaz kavramı merkezli oluşan ritüeller içerisinde en dikkat çekici olanı şüphesiz Aleviliğe özgü bir ritüel olan ve cem içerisinde gerçekleştirilen "niyaz hizmeti"dir. Niyaz hizmeti, yöre ve ocaklara bağlı olarak "naz/niyaz hizmeti" ve "lokma hizmeti" gibi isimler alır. Bu ritüel, cemin bir parçası olarak icra edildiği için cem ritüelinin içerisinde değerlendirilir. Cem, "hizmet" adı verilen ritüel parçalarının bir araya gelerek oluşturduğu dinî bir ritüeldir. Hizmetlerin her biri kendi içerisinde birer ritüel olarak değerlendirilir. Çünkü hizmetler; kendi içerisinde kalıplaşmış, belirli ve sistemli tekrarlara sahip değişmeyen bütüncül bir yapıya sahiptirler. Her hizmetin icra tarzı, icracısı, icra sırasında kullanılan nesnelere, okunan manzumeler ve duaları kendine özgüdür. Hizmetler hiyerarşik bir icra sıralaması içerisinde birleşerek cem ritüelini oluştururlar.

Gelenek içerisinde "on iki hizmet" olarak adlandırılan bu ritüeller içerisinde "niyaz hizmeti", büyük çoğunlukla "erkân (tarik) hizmeti" ya da "görgü" hizmetlerinden sonra icra edilir. Niyazın, Alevi inanç sistemi içerisindeki anlamlarından biri de "dilek, istek, bereket ya da adak için verilen

yiyecek, içecek, eşya veya para” şeklindedir. Niyazın adaktan farkı ise dilek ya da isteklerin gerçekleşmesini beklemeden yapılan ve bazen de herhangi bir karşılık beklemezsiniz gerçekleştirilen bir inanç pratiği olmasıdır. Niyaz, bu yönüyle “niyaz dağıtma” başlığı altında da değindiğimiz gibi birçok yöre ve ocakta bir “kansız kurban” çeşidi olarak karşımıza çıkar. Alevi inancına mensup topluluklar arasında Hıdırellez, Nevruz, Bayram, Muharrem vb. gibi belirli gün ve zamanlarda; doğum, sünnet, nikâh gibi özel merasimlerde ya da herhangi bir hayırlı haber alındığında niyaz dağıtıldığı görülür. Bu anlam içeriği çerçevesinde niyaz, cem ritüelleri bağlamında “dilek, istek, bereket ya da adak amacıyla ceme gelen herkesin lokmasının birbirine nasip olması için cemevine/tekkeye getirilen gıdalar” olarak tanımlanır.

Mecliste gülbenkte cemde sırada

Lokma-yı niyazı yedik burada (Özmen 1998b: 331).

Ceme gelen her birey, mutlaka yanında bir miktar yiyecek ya da içeceği “niyaz” olarak getirir. Erkândan geçme (tarik) hizmeti ya da görgü-sorgu tamamlanınca dedenin işareti ile herkes sırayla yanında getirmiş olduğu niyazlarla meydana geçerek cem halkasının önünde toplanır. Gözcü sırayla gruplar halinde talipleri halkanın içine sokar. Herkes “niyaz duruşuna” ya da “dâr duruşuna” geçer ve dede taliplerin yanında getirdikleri niyazlar için dua verir. Niyaz hizmetinin ritüel içerisindeki temel amacı lokma paylaşmaktır. Cem ritüeline iştirak eden herkesin lokmasının birbirine nasip olması için ceme gelen her birey yiyecek (meyve, kuruyemiş, bökrek çörek, tavuk vb.) ve içecek (meyve suyu, meşrubat, içki vb.) ya da cemevi için gerekli olabilecek yastık, kapkacak, minder vb. gibi ihtiyaçları yanında getirir (Ersal 2016: 303). Bu hizmeti gerçekleştiren hizmet sahiplerine “niyazcı”, “naz niyazcı” ya da “lokmacı” gibi adlar verilir. Niyaz hizmeti, birçok yörede ve ocakta “dolu/dem hizmeti” ile birlikte icra edilir. Ancak çoğunlukla dolu/dem hizmeti başlamadan önce dede tarafından ceme getirilen niyazlar dualanır. Bu duanın hemen ardından dolu/dem hizmetine geçilir ve her iki hizmet birlikte icra edilir.

Niyaz hizmeti sırasında yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk dua ceme getirilen niyazların kabulü için dede tarafından okunur. Niyaz hizmeti duaları ocaklara ve yörelere bağlı olarak farklılıklar içerir. Örneğin Çubuk yöresi Alevi Ocaklarına mensup toplulukların cemlerinde dede tarafından şu “naz/niyaz duası” okunur:

Bismişah Allah Allah, nazlar niyazlar kabul olsun, kazançlar gür olsun, nasipler bol olsun, kazaya kalkan, belaya bekçi olsun, eliniz bereketli başınız devletli olsun, kesenizden kısmınızdan Halil İbrahim bereketi eksik olmasın, el Hak kabul etsin, İmam Muhammet Taki'den şefaât olsun, gerçeğe Hü! (Ersal 2016: 303).

Diyarbakır yöresi Alevi Ocaklarına mensup toplulukların cem ritüellerinde okunan niyaz duasından bir bölüm:

Temenna, tecellâ temiz ola. Yüzleri ak ola. Muratları, müşkülleri hal ola. Hayır, hizmetleri kabul ola, hizmetlerinden şefaât bulalar. Lokmaları da her ne niyetleyse kabul u makbul ola. Divan-ı dergâha kayıt ola. Gerçeğe Hü! Müminlere ya Ali! (Akın 2017: 307).

İsmail Özmen tarafından Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi'nde yer verilen lokma/niyaz duası:

Niyazınız nur ola, Şah zuhur ola, yiyene helal, yedirene delil ola. Dertlerinize derman, hastalarınıza şifa ola, gittiği yer gam görmeye, erenler kerem eyleye. Lokmanız Hak dergâhında kabul ola. Gerçeğe Hü! (Özmen 1998b: 524).

Niyaz sahipleri için dede tarafından dua verildikten sonra niyazcı yanına aldığı birkaç yardımcı hizmet sahibi ile lokmaları herkese eşit olarak paylaştırır ve meydanda niyaz duruşunda durarak üç defa “elimizde yoktur tok ile terazi, herkes hakkına oldu mu razı?” diye sorar. Topluluk ise hep bir ağızdan “Hak razı olsun” ya da “Allah eyvallah” diye yanıt verir. Bu uygulamanın ardından niyazcı dedenin huzurunda dâra durarak hizmet duasını alır:

Bismişah, Allah Allah. Nazınız, niyazınız, tercümanınız kabul olsun. Hak Muhammed Ali yardımcınız olsun. Her ne niyetle getirdiyse niyetleriniz kabul, muratlarınız hâsıl olsun. Pişiren, getiren, götüren, elleriniz, ayaklarınız ağrı, acı görmesin. Lokma sahipleri lokmasından, hizmet sahipleri hizmetlerinden şefaata bulsun, dil bizden nutuk ceddinden olsun. Gerçeğe Hü! (Ersal 2016: 304).

Allah Allah, Allah Allah. Lokma zat ola, münkir mat, münafıklar berbat ola. Hak'tan inayet gele, İbrahim Halilullah'tan bereket gele. İmam Abbas lokmaları da her ne niyetle kabul u makbul ola, divanı dergâha kayıt ola. Hizmet sahibinin de hizmeti Hakk'ın defterine kaydola. Gerçeğe Hü! Mümine ya Ali! (Akın 2017: 307).

Erdebil Süreği'ne mensup ya da diğer musahipli ocaklarda bu hizmet genelde “naz-niyaz” ya da “lokma” hizmeti olarak adlandırılır. Bu ocakların cemlerinde niyazlar (lokmalar) dede tarafından dualandıktan sonra meydana dem gelir ve bu niyazlarla (lokmalarla) birlikte niyazcı ve kendisine yardımcı olan hizmet sahipleri tarafından cemdekilere paylaştırılmak üzere hazırlanır. Bazı ocaklarda niyazlar ve demin birlikte dualandığı da görülür. Niyazlar ve dem dualandıktan sonra önce dem üçlenir ve lokmaya izin verilir. Dem üçlendikten sonra zâkir tarafından “naz niyaz hakkı” adı verilen iki nefes ve bir düvaz imamdan oluşan üç manzume icra edilir. Niyaz hizmeti ve dolu/dem hizmeti sürdürükçe zâkirin icraları da üçleme, beşleme, yedileme şeklinde devam eder. Dem ve lokma merkezli bu inanç pratikleri geleneksel cem ritüellerinde birkaç saat sürmektedir. Bu durum, niyaz hizmeti ile dolu/dem hizmetini birlikte yapan ocakların repertuvarında dolu/dem merkezli ritüel metinlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içerisinde yerleşik Alevi topluluklar ile bunların mensup oldukları süreklere tabi topluluklardan göç ile Trakya ve Marmara bölgesine yerleşenler; Isparta Senirkent merkezli Şah İbrahim Veli, Veli Baba Sultan, Kutup İbrahim Dede Ocakları; Antalya Elmalı Tekke köy merkezli Abdal Musa Ocaklılarının Antalya, Isparta ve Bursa kolları; Şeyh Hamza Ocağı'nın Afyonkarahisar, Kütahya ile Eskişehir kolları ve Tahtacı Alevi Ocaklarının bütün obalarında cemde ilk lokma demdir. Bu ocakların cem ritüellerinde eşik tercümanı, niyazlar, el suyu, car ve tarikat namazı ve delil hizmetleri tamamlanınca meydana akşam sofrasının lokmaları ile dem birlikte getirilir (Ersal 2019: 160-161).

Niyaz hizmetinin dolu/dem hizmet ile birlikte gerçekleştirildiği cemlerde dedenin hizmet duası ve zâkir tarafından icra edilen hizmet hakkı nefesleri daha ziyade dem/dolu hizmeti içerikli manzumelerden seçilir. Bu ocakların cemlerinde niyaz ve dolu hizmetinin tamamlanması ile niyazcının yanı sıra sâki ve yardımcıları da meydana gelir ve Mansur Darı'nda durup dededen hizmet dualarını alırlar. Birçok ocakta dolu/dem hizmeti, niyaz hizmeti ile birleştirilen bir ritüel olduğu için burada bir dolu/dem hizmet duası örneğine yer vermeyi uygun görüyoruz:

Doluları dolu ola, gönülleri gani ola. Her katresi ab-ı hayat ola. Hayır, hizmeti kabul ola, hizmetinden şefaata bula. Yardımcısı Muhammed'le Ali ola, Muhammed, Ali katarından

kalka, kopmaya. Hak evlatlarını bağışlaya, anasına, atasına rahmet kıla. Canı sağ ola, kemali çok ola. Ali gele, Şah gele, Nur gele. Ardı, önünden gür gele. İçtiğimiz Selman'ın ezdiği engür suyundan ola. Başı pınar, ayağı göl ola. Erkânla oturulup edeple kalkıla. İçenlere aşk u şevk ola. Hayır, hizmetleri de On İki İmam'ın defterine kayıt ola. Selman-ı Pâk efendimizin ruh u revanı şad, bâtında bekçimiz ola. Gerçeğe Hü! Müminlere ya Ali! (Akın 2017: 310).

Dede tarafından niyaz ve dolu/dem hizmet duaları verildikten sonra herkes oturduğu yerde niyaz eder ve bu hizmetler tamamlanmış olur. Hizmetlerin tamamlanmasıyla sofraya kaldırılır ve sıradaki hizmetin icrasına geçilir.

4. Alevilikte Niyaz Hizmeti'nin Mitik Kökeni ve Tasavvufî Anlamı Üzerine

Niyaz kavramının Alevi inanç sistemi bağlamında oluşan bu söz varlığı ve ritüelik anlam dünyası inanç içerisinde bu kavrama yüklenen tasavvufî anlam içerikleri ile ilgilidir. Alevi inancına özgü kavram ve terimlerin mitik kökenlerinin ve tasavvufî anlam içeriklerinin gerek sözlü gelenekte aktarılan ritüel metinlerinde gerekse de Buyruk, erkânâme, velâyetnâme ve menâkıbnâme gibi yazmalarda bazen doğrudan bazen de sembolik ve dolaylı aktarımlarla açıklandığı görülür. Aleviliğin sözlü ve yazılı geleneği içerisinde bu inanca özgü sır olarak adlandırılan ve bâtinî anlamlar ihtiva eden kavram ve terimler mutlak suretle ritüellerdeki icralarda hizmetler, gülbenkler, dualar, manzumeler ve kullanılan nesnelere aracılığıyla anlamlandırılır. Söz konusu kavram ve terimler, cem içerisindeki canlandırma esaslı icralarda ritüelin doğal süreci içerisinde uygulamalı olarak inanç mensuplarına öğretilir ve açıklanır.

Ritüeller içerisinde anlam bulan bu kavram ve terimleri açıklayan yazılı kaynakların başında Buyruk nüshaları gelir. Aleviliğin temel yazılı kaynaklarından olan İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda bu kavram ve terimlerden niyaz kavramına müstakil bir başlık ayrıldığı görülür. Bu başlık altında niyaz kavramı ile ilgili şu bilgiler aktarılmıştır:

... Ve de üstadın, halifenin, evlâd-ı Resûl'ün bilge sözleri şöyledir: Talip olan sofu pırların, meşayihlerin adları geçtikçe niyaz etmeli.

Ancak niyaz etmek üç bölümdür: Birinci ellerine, ikinci ağzına, üçüncü gözlerine yüz sürmektir. Pir yanında olduğu sürece müminin, müslimin çeğnilerine veya dizlerine niyaz etmesi erkândır. Ve de bâkire kızlar ve dul avratlar mücerrettir. Bunlara niyaz etmek erkân değildir.

Ve de bir kimseye hem tarik çalmak hem kurban almak ve hem de tarik akçası almak erkândır. Nedeni, sofuya bir erkân çalınsa büyük günahtan arınır. Kurban alınınca beladan ve kazadan emin olunur. Niyaz alındığında hak ile hak olur. Ancak cemde karar pirindir ve de şefaathak ceminindir (Bozkurt 2013: 114-115).

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda yer alan bu aktarımda niyaz, tarikata özgü bir inanç pratiği ve selamlaşma biçimi olan “niyaz etme” ve adakların gerçekleşmesi için verilen “lokma” ya da “nezir” anlamında kullanılmıştır. Daha da önemlisi niyazın alınması tasavvufî derece bakımından kurban ve tarik akçesinden (Hakullah'tan) üstün tutulmuştur. Bu çerçevede kurban ile tarik akçesi, günahların affına ve kazadan-beladan emin olmaya vesile olurken niyaz, “Hak ile Hak olmak” ifadesi aracılığıyla doğrudan tasavvufî bir makama işaret eder. Bu da *Hakke'l-yâkin* makamıdır ki yalnızca cemde gerçekleşmesi mümkündür. Aslında Buyruk'un niyaz kavramını *Hakke'l-yâkin*

makamı ile ilişkilendirmesinin kökeni ise Miraç ve Kırklar Cemi inancına dayanır. Bu çerçevede cem ritüelinde gerçekleştirilen niyaz hizmetinin de kökeni Miraç anlatısı ile ilişkilendirilir.

Aleviliğin temel ibadeti olan cem ritüelinin mitik kökeni Kırklar Cemi'ne dayanır. Bu ritüel içerisinde gerçekleştirilen bütün hizmet uygulamaları Hz. Muhammed'in miracı ve Kırklar Cemi anlatısı üzerine inşa edilmiştir. Cem ritüeli içerisindeki her hizmetin Kırklar Cemi'nde bir piri (ilk icracısı) olduğuna inanılır ve ritüel içerisindeki bütün uygulamalar Peygamber'in miracı ve Kırklar Cemi ile ilişkilendirilir. Dolayısıyla cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen on iki hizmetten biri olan "naz/niyaz hizmeti"nin de mitik kökeninin bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir.

Buyruk'ta her ne kadar niyaz başlığı altında yer verilen malumatlar içerisinde niyazın mitik ve tasavvufi kökenine dair bir bilgi bulunmasa da eserin farklı bölümlerinde niyazın mitik kökeni açıklanır. Cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen on iki hizmetten biri olmasından dolayı niyazın mitik kökenine dair bilgilere Buyruk nüshalarının ilk anlatısı olan ve cem ritüelinin kökenini anlatan "Kırklar Cemi" anlatısında rastlanır. Anlatıda, Hz. Muhammed'in Miraç'ta göğün dokuzuncu katında Allah ile doksan bin kelâmı konuştuğundan sonra kendisine "bal, süt ve elma"nın niyaz olarak geldiği aktarılır.

... Cennette, Hz. Muhammed'e bal, süt ve elmadan oluşan bir niyaz (lokma) geldi. Bunlar özellikle seçilmiş yiyeceklerdi. İnsan için sütün yüz yararı, balın yüz yararı vardı. Elma da katılınca bu üç yiyeceğin bin bir yararı bulunuyordu. Balın peteği, insanın mayası; sütün memesi, ana rahmi; elmanın kabuğu derisi sayılırdı. Allah süte sevgiyi, bala aşkı, elmaya dostluğu bağışladı. Üçünü de cennet taamı olarak insanlara sundu (Bozkurt, 2013: 16).

Niyazın kökeni hakkındaki bu tespitlerin yanı sıra Buyruk'ta yer alan "Bal, Süt, Elma" başlıklı metinde, Peygamber'in miraca gittiği zamanlar sürekli bu niyazlardan yediği belirtilerek bu üç niyazın önemi ve faydaları tasavvufi bir çerçevede açıklanır:

Şah-ı Merdan Ali Furkan'da nakli şöyledir ki: Hazreti fahri kâinat miraca gidince çok taam yer idi. Amma iki taamı cennetten gelirdi. Biri süt idi. Biri bal idi. Sual edersen ki, bunların hasiyeti nedir, dersin; yüz hasiyet balda vardır. Üç yüz hasiyet sütte vardır. Ve bir hasiyet elmadır. Ve dahi üçünde binbir hasiyet vardır. Ve balın kadehi, ism-i zâtın hamiri idi. Ve sütün kadehi rahimi idi. Ve elmanın tabakası nun hurufunun devri idi. Ve dahi Hak Teâla Hazretleri, süt içinde gâlip olup valih ve hayran oldu. Ve bal içinde muhabbet galip oldu. Şevk ile Hak Teâla hazretlerinden muradın aldı (Aytekin 1958: 143).

Niyazın cem ritüeli bağlamında gerçekleştirilen bir hizmet olarak mitik kökeni hakkında doğrudan ve en açık aktarım ise *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda yer alan "Muhammed'in Tûbâ Ağacı ile Tariklenmesi" başlıklı anlatıda karşımıza çıkar. Söz konusu anlatıda Peygamber'in Allah tarafından tarikten/erkândan geçirilmesinin ardından bir tas bal, bir kadeh süt ve bir elmanın niyaz olarak geldiği aktarılır. Cem ritüellerinde niyaz (naz/niyaz-lokma) hizmetinin, erkân/tarik hizmetinden sonra gerçekleştirilmesinin kökeni Buyruk'ta aktarılan bu anlatı ile detaylı olarak açıklanmış olur:

... Ve elma yedikte izzet ve azamet gâlip olup Cenab-ı Allah'tan izzet ve hitap geldi. "Ya habibim Muhammed Mustafa, senin ile bizim aramızda muhabbet hâsıl oldu, nazardadır. Tarik altından geç ki ta kıyamete değin aramızda ağyâr olmasın. Sen de cevır, biz de sitem, zulüm olmaya" dedikte, heman, Hazreti Muhammed Mustafa, Hak Teâla hazretlerinin nazarına geçip

durdu. Pes Hak Teâla, cennetin şahı olan Rıdvan'ı emreyledi. “Firdevs-i âlânın has bağından Tuba Ağacı'ndan bir çatal çubuk getir” dedi. Üç zira uzunu idi. Ve kabzasında yedi ayet Fatiha sûresi yazılmıştı. Ve bir çubuğunda yedi ayet Tebareke yazılmıştı. Ve bir çubuğunda sûrey-i En'am ve altı ayet yazılmıştı.

Pes Hazreti Muhammed Mustafa salallahu aleyhi vesellem, Hak Teâla Hazretlerinin teşhidi oturup Hak Teâla kendi kudret eliyle “Le fetâ illa Ali lâ seyfe illa Zülfikar. La ilahe illallah Muhammed Resulullah, Aliyyü'n Veliyullah. Mürşid-i Kamilullah, Nasri minallah ve fethü'n karip ve beşirü'l müminün. Ya Muhammed, ya Ali” deyüp gülbank eyledi.

Hazreti Resul'ün bir kere mübarek arkasına vurdu. Çubuğun kabzasından yedi damla nur hâsıl oldu. Onlar yediler idi. Altı damla nur çubuğun sağından ve altı damla nur solundan hâsıl oldu. Onlar da On İki İmamlar oldular. Ondan sonra Hazreti Resul varıp bir tas bal ve bir kadeh süt, bir elma niyaz getirdi. Hak Teâlâ hazretleri iş bu ayet-i kerimeyi buyurdu:

Bazı insanlar Allah'tan başka ona birtakım eşitler edinirler de onları Allah'ı sever gibi severler. İnananlar ise Allah'ı onlardan daha kuvvetli bir sevgiyle severler.²

Deki Allah'ı seviyorsanız bana uyun da Allah da sizi sevsin.³

Ayeti okuyup gülbenk eyleyip ol niyazı hakladı ki, yevmül kıyamette muhabbetli kulların halveti hası edip ol niyazı konukluk etse gerektir.

İmdi, malûm oldu ki, bir sûfi bir müslim ile muhabbet olmak dilese pir-i kâmil nazarında iki dizi üzerine çöküp üç defa üç til çubuk ile vurup bir tas süt ve bir tas bal ve bir elma niyaz getirip gülbenk edip mürşidden ve mürebiden ve rehberden ve mûminden ve müslimden bir kimseye cevap etmeyip korkusuz ola (Aytekin 1958: 144-145).

Niyaz hizmetinin kökenine dair Buyruk nüshalarında yer alan bu aktarımların yanı sıra cem ritüellerinde Kırklar Semahı'nın icrasını da içerisine alan ve Hz. Muhammed'in miraca çıkışını ve Kırklar Cemi'ne iştirak edişini manzum şekilde anlatan miraçlama (miraçnâme) metinlerinde de niyazın bal, süt ve elmadan kaldığı aktarılır. Anadolu ve Balkanlarda yerleşik Alevi ocaklarının cem ritüellerinde okunan üç farklı miraçlamada “bal, süt ve elma”nın yer verildiği dizeler şöyledir:

Doksan bin sır danıştı
İki cihan dost dostuna
Tevhidi armağan kıldı
Yeryüzünde insana

Kudretten üç hon geldi
Süt elmayı baldan aldı
Muhammed destini sundu
Nuş etti Azametullahı (Akın 2020: 84).

...
Kudret lokması geldi
Süt elma baldan aldı
İkisi de bile tattı
Yediler nimetullahı (Ulusoy 1986: 85).

² Bakara Suresi 165. ayetin Türkçe mealidir. Buyruk'ta dipnot kısmında yer verilmiştir (Aytekin 1958: 145).

³ Ali İmran Sûresi 31. ayetin Türkçe mealidir. Buyruk'ta dipnot kısmında yer verilmiştir (Aytekin 1958: 145).

...
 Gaipten geldi yeşil el
 Verdi sib, şir, engûr, asel
 O demde gördü bir mahfel
 Selman-ı şey'en lillahi (Ulusoy 1986: 280).

Cem ritüellerinde niyaz hizmetinin gerçekleşmesi için ritüele iştirak edenlerin yanlarında getirdikleri niyazlar, Miraç'ta Hz. Muhammed'e gelen "bal, süt ve elma" lokmalarını sembolize eder. Niyazın kökenine dair bu tespit ve değerlendirmeler, Aleviliğe özgü tasavvufî bir anlam içeriğine sahip olduğuna işaret eder. Niyazın gerek Buyruk gerekse ritüel metinlerinde "bal, süt ve elma"nın yanı sıra ilişkilendirildiği diğer kavramlar ise "velâyet" ve "muhabbet" olarak karşımıza çıkar. Bu çerçevede "bal, süt ve elma" hakkındaki tasavvufî anlam çözümlemelerine değindikten sonra niyazın "velâyet" ve "muhabbet" ile ilişkilendirilmesi bağlamında Aleviliğe özgü tasavvufî tahlilinin yapılmasının geleneksel yapıyla da uygunluk arz edeceği kanaatindeyiz.

Buyruk'ta balın aşkı, sütün sevgiyi, elmanın ise dostluğu temsil ettiği ifade edilir. Niyazın kökenin oluşturan bu üç gıda hakkındaki anlamlandırmanın tasavvufî bir zemin üzerine inşa edildiği görülür. Bu lokmalardan bal ve sütün cennetten geldiği, elmanın ise cennet yemişi olmadığı belirtilir. Bal, hakikati temsil eder ve onun kabı Buyruk'ta "ism-i zatın hamuru", peteği ise insanın mayası olarak tasvir edilir. Bu bilgi, Alevi âşıklarına şiirlerinde "insanın mayasının aşk olduğu" şeklinde açıklığa kavuşturulur. Bu vesileyle hakikat sırrının, yani özün (aşkın) sahibinin Allah olduğu ve balın Hakk'ı temsil ettiğine gönderme yapılır.

Meğerse aşk imiş canın mayası
 Ona mihrab olmuş kaşın arası
 Hakk'ın işlediği kudret boyası
 Yüzde ben bir insan olmaya geldim (Özmen 1998c: 349).

Buyruk'ta sütün kabının Allah'ın "Rahman" ismine karşılık geldiği ifade edilir. "Şefkat ve merhamet eden, acıyan" anlamına gelen Rahman sözcüğü, Allah'a nispet edildiğinde, "sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan" anlamına gelir. "Hak Teâla Hazretleri'nin süt içinde gâlip olması" ifadesi ise Allah'ın sonsuz rahmetinin içerisinde kendi zatını barındırdığını ifade eder. Yani sütün içerisindeki her şey, Hakk'ın zatıdır. Rahman ismi ile sütün özdeşleştirilmesi ise muhtemelen sütün temiz ve hayat bahşedici özelliğiyle ilgilidir. Buyruk'ta yer verilen bu bilgi; sütün temiz ve bahşedici özelliği sayesinde, Allah'ın Hz. Muhammed'e muhabbet duymasının da bir neticesi olarak "hakikat sırrının" Peygamber'e aktarılmasına vesile olduğu şeklinde çözümlenebilir. Nitekim anlatının devamında, "Peygamber'in Hak Teâla hazretlerinden muradını aldığı" şeklinde bir ifadeyle karşılaşılr. Özetlenecek olursa Allah'ın, süt (rahmediciliği) aracılığıyla balı, yani hakikat sırrını ya da bir başka ifadeyle "kutu" Hz. Muhammed'e aktardığına işaret edilir.

Niyazın veya lokmanın "bal, süt ve elma" üzerinden "hayat bahşedici gıda" olarak anlamlandırıldığı görülür. Bu bağlamda Alevi inanç sistemi mensup topluluklar arasında "pir ve dedelerin çocuğu olmayanlara niyaz (lokma) vermesi" konulu menkıbevî anlatımlar ve memoratlarla çokça karşılaşılr. Benzer durumu Türk destan ve halk hikâyesi metinlerinde de görürüz. Destan ve halk hikâyelerinde "elma"nın "çocuksuzluğun" çaresi olduğu ve üremeye aracı olma işleviyle anlatılara dâhil olduğuna tanık oluruz. Alevi sözlü geleneğinde yaşayan birçok

anlatma içerisinde en yaygın Cebrail'in cennetten getirdiği elmanın dört parçaya bölünmesinden Hz. Fatma, Düldül, Zülfikar ve Kamber'in; bu elmanın çiğidinden (çekirdeğinden) ise Hz. Ali'nin atı Düldül'ün yaratıldığını konu edinen anlatmadır. Söz konusu anlatma Pir Sultan Abdal'ın bir şiirine de konu olmuştur.

Elma'sın elma'sın misk ile amber
Kokuna birikir cümle peygamber
Etin Fatma Ana kabuğun Kamber
Ali'ye terceman gelen elmalar

Pir Sultan Abdal'ım vahdettir vahdet
Çiğidinden oldu Düldül gibi at
Bir adın Seyfullah okunur âyet
Ali'ye terceman gelen elmalar (Öztelli, 1985: 102-103)

Elma, hoş kokusundan dolayı şeriatı temsil eder. Bal ise hem marifet ve hakikat anlamında kullanılır. Bal, dertlere deva kabul edildiği için, bâtnî hastalıklara da şifa olarak kabul görür (Ceylan 2007: 349, 354). İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda, “balın peteği, insanın mayası; sütün memesi, ana rahmi; elmanın kabuğu ise insanın derisi” olarak tasvir edilir (Bozkurt 2013: 16). Bu aktarımlar göz önünde bulundurulduğunda bu üç lokma (niyaz); insanın hakikati (mayası) olarak kabul edilen aşkın, ana rahminde kırk gün tamamlandıktan sonra zuhur ederek onun vücut bulması anlamını ihtiva ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca sütün, ana rahminde kırk haftalık süreyi; elmanın kabuğunun ise dünyaya gelişi sembolize ettiği yönünde bir değerlendirmenin yapılması da mümkündür. Nitekim balın hakikati, yani özü (nuru/aşk); elmanın ise şeriatı, yani zahiri (vücudu/cismi) sembolize etmesi de bu yorumları destekler niteliktedir (Akın 2020: 188). Niyazın, Allah'ın “Rahman” ismi bağlamında anlam bulan “hayat bahşetmeye aracı olma” ve “insana ilahî özü aktarma” özelliği Alevi ritüellerinde icra edilen bilhassa devriye türündeki manzumelerde daha açık biçimde ifade edilir.

Ger aslım sorarsan ben bir niyazım
Sabır ilmi derler yerden gelirim
Katre idim şimdi ummanlar oldum
Arştaki kandilden nurdan gelirim (Güzel 1999: 409).

Niyaz, sözcük anlamı itibariyle de Aleviliğin tasavvufi yapısının üzerine inşa edildiği “velâyet” kavramı ile ilişkilidir. Arapçada “yakın olmak ve yakınlık” anlamına gelen *vely* kökünden türemiş olan “Velâyet” sözcüğü “sevmek; yönelmek, yardım etmek” anlamlarını içerir (Apaydın 2013: 15). Alevilikte gerek ritüellerde gerekse de gündelik hayat içerisinde inanca ait kavram ve terimlerin sazlı-sözlü sohbetler üzerinden açıklandığı görülür. Muhabbet, vaaz gibi tek taraflı bir sürecin değil, aksine karşılıklı bir bütünleşme sürecinin adıdır. Bu çerçevede yolun devamlılığında “muhabbet” adı verilen sözlü aktarım ortamları oldukça önemli işlevlere sahiptir. Alevi cem ritüellerine icra edilen manzumeler; muhabbet ortamlarında doğmakta, aktarılmakta ve çözümlenmektedir (Işık 2011: 151-153). Muhabbet sözcüğü, *Hub* (*hubb*) kökünden gelmektedir. Tasavvufta “muhabbet” ve “hub” ile “meveddet” ve “vüd (vüdd)” yaygın olarak “sevgi” anlamında kullanılmakta, sevginin coşkulu şekli ise “aşk” sözcüğüyle ifade edilmektedir (Uludağ 2005: 386).

Yine Alevi inancına yaygın olarak karşılaştığımız “muhabbetten Muhammed hâsıl olur” sözü de muhabbetin devir nazariyesi bağlamında *zuhura* vesile oluşunu açıklar niteliktedir.⁴ Çalışmamızın başında “niyaz” kavramından söz ederken de belirttiğimiz gibi niyaz sözcüğünün “ihtiyacı olma, sevgi gösterisinde bulunma, dostluk” gibi anlamlarının olduğu ve tasavvufta “naz makamı” ile birlikte anılan özel bir makamı temsil ettiği görülür. Bu bağlamda tasavvuf kaynaklarında, niyazın “Allah’a en yakın makam” olduğunun altı çizilir. Bu yönüyle niyaz, âşığın (müridin); naz ise maşukun (Hakk’ın) makamını simgeler.

Muhabbetten hâsıl oldu Muhammed

Ali’ye verildi cümle velâyet

On İki İmâm’ın erkânı şefâat

Muhabbetten geçen Hakk’dan da geçer (Ergun, 1956: 70).⁵

Alevi inanç sistemi içerisinde yolun temel yapı taşları arasında yer alan “velâyet”, “muhabbet” ve “niyaz” kavramlarının “sevgi”, “yönelmek” ve “dostluk” gibi ortak anlamlar ihtiva etmeleri Aleviliğin tasavvufî anlayışının “velâyet” üzerine inşa edilişi ve inancın temel yapısının bu çerçevede şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Cem ritüellerinde ritüelin başlangıcında “muhabbet faslı” adı verilen icrada ya da müstakil olarak gerçekleştirilen muhabbet ortamlarındaki icralarda katılımcıların sazları ve sözleriyle irfanî ve sanatsal bir dil ve üslupla birbirlerinin aşkını ve muhabbetini arttıran, ilahî ilhama kapı aralayan coşku verici nefesler okudukları görülür. Bu icraların en coşkulu haline ise cem ritüellerinde “naz/niyaz hizmeti” ve “dolu/dem hizmeti”nin gerçekleştirilmesi esnasında tanık olunur. Bu icralarda âşıkların ve tasavvufî tarikat şairlerinin bir veliye ya da velâyet makamında bulunan mürşide olan meyli, muhabbeti ve aşkı konu edinen manzumeler okunarak cem katılımcılarının yola olan aşkı ve muhabbeti arttırılır.

Niyazın Alevilikte doğrudan insana karşı yapılması Allah’ın insanda tecelli ettiği inancıyla ilgilidir. Alevilikte niyaz cemal cemale yapılır. Bu bakımdan niyaz, vahdet-i vücud üzerine kurulu bir anlayışı temsil eder. İnsana karşı niyaz, onun bedenine değil, Hak’tan bir parça olarak taşıdığı nura karşı yapılan bir uygulamadır. Bu kabul, birçok tasavvufî tarikatta da aynı şekildedir. Tasavvuf şairlerinin ve Alevi-Bektaşî âşıklarının şiirlerinde mürşitlerine olan aşk, meyil ve muhabbeti konu edinmeleri de mürşidin velâyet nurunu taşımasıyla ilgilidir. Yine velâyet nurunun birden fazla bedende zuhur edebilen bir özelliğe sahip olduğu kabul edilir. Cem ritüelinin mitik kökeninin anlatıldığı “Kırklar Cemi” anlatısında da görüleceği üzere velâyet nuru Kırklar’ın tamamında aynı anda zuhur etmiş ve Kırklar Peygamber’e bu durumu “birimiz kırk, kırkımız bir” olarak izah etmişlerdir.⁶ Naz/niyaz hizmetinde her canın lokmasının birbirine nasip olması, tevhidin simgelerinden birisidir. Ceme iştirak eden herkesin Hakk’ı birbirinde görmesi anlamını ihtiva eder.

Buyruk nüshalarında velâyet makamı; dört kapı içerisinde Hakikat kapısının sır bilgisine sahip olunan makam olarak tanımlanmış ve Hz. Ali’nin makamı olarak açıklanmıştır. Miraç’ta

⁴ Alevilikte devir nazariyesi bağlamında “zuhur” kavramı ve bu kavramın mit-ritüel ilişkisi ile tasavvufî anlam içeriği bağlamında inceleme ve analizleri için bk. Akın 2020: 211-218.

⁵ Alevilikte “niyaz” kavramının nefeslerde bir estetik unsuru olarak kullanımı hakkında yapılan bir çalışma için bk. Keskin 2017: 121-147.

⁶ Söz konusu anlatının ayrıntılı tahlili için bk. Akın 2020: 163-218.

Peygamber'in "bal, süt ve elma"dan oluşan üç niyazı almadan önce Allah ile konuştuğuna inanılan doksan bin kelâmın otuz bini şeriat, otuz bini tarikat, otuz bini ise hakikat hakkında gelmiştir. Hakikat hakkında gelen otuz bin kelâm Hz. Ali'de, yani velâyet nurunda sır olmuştur. Hz. Muhammed'den sonra nübüvvet (peygamberlik) sona ermiş ve velâyetin devamlılığı söz konusu olmuştur. Velâyet ise Allah'ın sevgili kullarına laik görülen bir makamdır. Bu bakımdan naz/niyaz makamı; Alevilikte yalnızca Allah'ı seven değil, aynı zaman da Allah'ın kendisini sevdiği kullarının eriştiği bir makam olarak tanımlanır. Dolayısıyla bu makamdaki veliler ile Allah arasında âşık ile maşuk arasındakine benzer bir naz ve niyaz hâli oluşur. Alevilikte mürşit ile talip arasındaki ya da iki musahipli sofunun birbiriyle olan naz ile niyaz ilişkisi de buna benzer. Cem ritüelindeki naz/niyaz hizmetinin de adını bu tasavvufî makamdan aldığı ve Kırklar Cemi ile Miraç anlatısı üzerine inşa edildiği görülür.

SONUÇ

Tasavvufta özel bir kavram ve terim olarak karşımıza çıkan "niyaz"ın, Alevi inanç sistemi içerisinde bilhassa ritüel bağlamında birden fazla anlam ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Alevilikte "niyaz verme", "niyaz alma", "niyaz dağıtma", "niyaz etme", "niyazlaşma", "niyaz duruşu", "niyaz akçesi", "niyaz penceresi", "niyaz perdesi", "niyaz taşı" ve "niyazcı" şeklinde geniş bir söz varlığına sahip olan niyaz kavramı etrafında "niyaz etme", "niyazlaşma", "niyaz duruşu", "niyaz dağıtma" ve "naz/niyaz hizmeti" şeklinde beş ayrı ritüel teşekkül etmiştir. Niyaz, bir ritüel terimi olarak dinî bayramlarda, Muharrem ayında, Hıdırellez gibi belirli tarihler ile doğum, sünnet, asker dönüşü veya kız isteme gibi özel günlerde "bereket, hayır, şükür, dilek ve adak" amaçlı icra edilen eski Türklerde uygulanan "saçı geleneğine" benzer bir inanç pratiği olarak Alevilikte yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca niyaz dağıtma ya da niyaz verme geleneği, bazı yöre ve ocaklarda doğrudan "kansız kurban geleneği" çerçevesinde değerlendirilebilecek bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Niyaz teriminin kutsal mekânların ziyareti sırasında da ekmek, çörek, külünce, şeker vb. gibi gıdalar dağıtmak ya da bir miktar para vermek suretiyle "niyaz dağıtma" adıyla cem ritüelindeki anlam içeriğiyle kullanıldığı çeşitli sosyal ve psikolojik işlevler üstlendiği görülmüştür.

Niyaz etrafında teşekkül eden ritüeller içerisinde "naz/niyaz hizmeti"nin Aleviliğin temel ibadeti olan cemde gerçekleştirilen on iki hizmetten biri olması bakımından özel bir tasavvufî anlam içeriğine sahip olduğu görülmüştür. Mitik kökeni Kırklar Cemi ve Peygamber'in Miraç'ına dayanan bu ritüel, Peygamber'in miraçta yediği niyazlar olan "bal, süt ve elma"nın cemdeki simgesi olarak kabul görmüş ve Alevi topluluklar tarafından "yaratılış", "devir nazariyesi", "velâyet", "muhabbet" ve "zuhur" gibi tasavvufî kavramların izahı bağlamında Buyruk, velâyetnâme ve menâkıbnâme gibi yazılı metinlerin yanında ritüellerde icra edilen manzum metinlere de konu edilmiştir. Bu çerçevede bilhassa cem ritüelleri dâhilinde yeni bir anlam kazanmış ve bu ritüelde muhabbeti, tevhidi ve paylaşımı simgeleyen bir hizmet olarak yerini almıştır.

Kaynaklar

Akın, Bülent (2017). *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Akın, Bülent (2020). *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili -Kırklar-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Apaydın, H. Yunus (2013). *Velâyet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.43, 15-19, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ateş, Erdoğan (2007). *Niyaz Ayini*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 166.

Aytekin, Sefer (der.) (1958). *Buyruk*. Ankara: Emek Basım-Yayın Evi.

Birdoğan, Nejat (1994). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Bozkurt, Fuat (haz.) (2013). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Ceylan, Ömür (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1956). *Hatâyî Divanı Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi.

Ersal, Mehmet (2016). *Alevilik Kavramlar ve Ocak Sistemi –Çubuk Havzası Örneği-*. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.

Ersal, Mehmet (2019). *Alevi Cem Zâkirligi*. Ankara: Barış Kitap.

Gökbel, Ahmet (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Güzel, Abdurrahman (1999). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Işık, Caner (2011). “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Muhabbet: Ruhsal Bir Bilgi Ortamı.” *Milli Folklor*, S.89, 147-158.

Kaval, Yılmaz-Sibel Taş (2019). “Niyaz: Tunceli’de Kansız Bir Kurban Geleneği.” *Turkish Studies*, V. 14, S. 7, 3789-3798.

Keskin, Ahmet (2017). “Hakk-Muhammed-Ali Dedim: Şah Hatâyî Şiirinde Estetik Bir Dinamik Olarak Niyaz ve Kaynakları.” *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2017: 121-147.

Korkmaz, Esat (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.

Noyan, Bedri (1995). *Bektaşîlik Alevilik Nedir*. İstanbul: Ant/Can Yayınları.

Özdemir, Cafer (2018). “Alevi-Bektaşî Kültüründe ‘Lokma’ Geleneği.” *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, 247-264.

Özmen, İsmail (1998a). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C.II*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi.

Özmen, İsmail (1998b). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C.III*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi.

Özmen, İsmail (1998c). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C.V*. Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi.

Öztelli, Cahit (1985). *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.

Tatçı, Mustafa (2008). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Yyy.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uludağ, Süleyman (2005). *Muhabbet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.30, 386-388, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, Süleyman (2007). *Niyaz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 33, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 165-166.

Ulusoy, A. Celalettin (1986). *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*. Hacıbektaş: Yyy.